

Monika Jovanović*
 Andrija Šoć**

VRLINA I INTEGRITET U KANTOVOJ ETICI***

Apstrakt: U ovom radu cilj nam je da osvetlimo i međusobno povežemo Kantove teze o vrlini koje on iznosi u svojoj *Metafizici morala*. Vodeći se Kantovim tekstom, usredsredićemo se na odnos vrline i sklonosti, i odnos vrline i dužnosti. Tvrdićemo da pojmu vrline, kako je Kant shvata, odgovara savremeni pojam moralnog integriteta i nastojaćemo da pokažemo da Kantovo implicitno shvatanje integriteta može parirati nekim današnjim shvatanjima.

Ključne reči: Kant, vrlina, sklonost, dužnost, integritet

Uvod

Da li u Kantovoj etici pojam vrline ima supstantivan značaj? Iz ugla *Zasnivanja metafizike morala* i *Kritike praktičnog uma*, dva glavna spisa Kantove etike, jezgro Kantovog stanovišta čine pojmovi dužnosti, kategoričkog imperativa i poštovanja moralnog zakona.¹ S obzirom na to, ne čudi što se Kantova etika tradicionalno smatrala deontološkom.² Pa ipak,

* Odeljenje za filozofiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, mojavano@f.bg.ac.rs.

** Institut za filozofiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, andrija.soc@f.bg.ac.rs.

*** Rad je nastao u okviru projekta „Čovek i društvo u vreme krize” Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Realizaciju tog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (broj ugovora: 451-03-68/2022-14/200163).

1 U ovom radu ćemo se služiti kembričkim izdanjem *Zasnivanja metafizike morala*, *Kritike praktičnog uma* i *Metafizike morala*, objednjenih u knjizi *Practical Philosophy* (Kant 1996a, 1996b i 1996c).

2 O podeli etičkih teorija na deontološke i teleološke, vid., na primer, Jovanović 2019, 53–54.

u literaturi nailazimo i na relativizacije ovog, dominantnog shvatanja. Barbara Herman, tako, ističe: „Ovakva slika Kantove etike ima osnova u onome što Kant kaže, ali delovi teksta koji se uzimaju kao potvrda deontološkog čitanja često nemaju značaj koji im se pridaje, niti igraju ulogu koja im je pripisana” (Herman 1993, vii) i potom dodaje (1993, x) da pojmovi vrline i karaktera nisu periferni u Kantovoj etici. Gajer ide i dalje od toga, tvrdeći da bi „Kanta, možda pre nego bilo koga drugog, trebalo smatrati najboljim modelom za etiku vrline” (Guyer 2011, 214).

Koliko su ovakve opaske, koje afirmišu ulogu vrline u Kantovoj etici, zaista utemeljene? Značaj vrline u Kantovoj filozofiji morala ispitaćemo tako što ćemo osvetliti na koji način se vrlina, kako je Kant shvata, odnosi prema drugim elementima njegove etike i kako je Kantova doktrina vrline relevantna za jednu, još uvek aktuelnu etičku debatu. U prvom delu rada razmotrićemo kako Kant u svoju etiku uvodi pojam vrline i zašto ključnu ulogu u tom kontekstu igraju sklonosti. U drugom delu rada govorićemo o odnosu pojma vrline i pojma dužnosti. Videćemo da Kant vrlinu definiše dvojako, formalno i materijalno. U trećem delu rada pokušaćemo da pokažemo na koji način se Kantova doktrina vrline (pre svega Kantovo formalno shvatanje vrline) može dovesti u vezu sa savremenim shvatanjima moralnog integriteta.

Vrlina i sklonosti

Kant o vrlini najdetaljnije govori u *Metafizici morala*, u drugom delu knjige, koji nosi naziv „Učenje o vrlini”. Na samom početku tog odeljka Kant govori o vrlini kao o nečemu što čoveku treba da omogući da „savlada sklonosti iz kojih se rađaju poroci” (Kant 1996c, 6: 376). „Snaga se”, kako Kant pronicljivo primećuje, „zahteva u stepenu koji se može meriti isključivo veličinom prepreka koje ljudsko biće samo sebi postavlja preko svojih sklonosti” (Kant 1996c, 6: 405). Da bismo razumeli ulogu vrline u Kantovoj etici, potrebno je, po svemu sudeći, razumeti kako Kant shvata sklonosti. On smatra da ljudska bića imaju prirodne sklonosti, koje ih „mogu navesti da prekrše moralni zakon, čak i onda kada prepoznaju njegov autoritet”, i u nastavku dodaje da „čak i kada se povinuju zakonu, to čine *nevoljno* (uprkos protivljenju sopstvenih sklonosti)” (Kant 1996c, 6: 380).

Postojanje sklonosti koje idu nasuprot zapovesti moralnog zakona moguće je zahvaljujući činjenici da ljudska bića nemaju svetu već čistu volju, što je distinkcija koja igra važnu ulogu u drugoj *Kritici*. Za Kanta, sveta volja „nije sposobna da formuliše bilo koju maksimu koja bi bila u sukobu sa moralnim zakonom” (Kant 1996b, 5: 32). Za razliku od bića koje ima svetu volju, ljudska bića su aficirana „potrebama i čulnim motivima”:

Moralni zakon je, stoga, za njih *imperativ* koji zapoveda kategorički pošto je zakon bezuslovan; odnos takve volje prema zakonu je *zavisnost* pod imenom obaveze koja, iako samo putem uma i njegovog objektivnog zakona, označava nužnost postupka koji se zove *dužnost* pošto je izbor patološki aficiran (iako ne time determinisan, te je dakle i dalje slobodan) i sa sobom nosi želju koja proističe iz subjektivnih uzroka (Kant 1996b, 5: 32).

Na tom mestu Kant, čini se, zastupa stav da ljudska motivacija nije isključivo racionalna, ako se pod time podrazumeva moralno postupanje u kojem sklonosti ne igraju baš nikakvu ulogu. Čak i kada čovek postupa i u skladu s dužnošću i iz dužnosti, u njegovoj motivaciji izgleda moraju da postoje „patološki” elementi. Pred kraj citiranog pasusa, Kant govori o vezi između tog shvatanja i uloge koju vrlina ima u moralnom postupanju:

Svetost volje je ipak jedna praktička *ideja*, koja nužno mora poslužiti kao *model* kojem se sva konačna umna bića mogu samo približavati u beskraj, i koju čisti moralni zakon, koji se sam smatra svetim zbog toga, neprestano i ispravno drži pred svojim očima; najviše što konačan praktični um može postići je da osigura da ovaj progres naših maksima u pravcu tog modela bude konstantan, da, drugim rečima osigura vrlinu; a vrlina sama, zauzvrat, bar kao prirodno stečena sposobnost, ne može se nikada ispuniti, jer sigurnost u ovakvom slučaju nikada ne postaje apodiktička izvesnost, a kao ubeđenje je veoma opasna (Kant 1996b, 5: 33).

U ovom pasusu, koji dolazi na kraju sedmog paragrafa *Kritike praktičnog uma*, Kant upotrebljava pojam vrline u kontekstu moralnog progressa koji ljudska bića treba da pokušaju da naprave kako bi se, u svom moralnom postupanju, približila svetosti volje. Vrlina se, kao što vidimo, izjednačava sa konstantnim nastojanjem da se čovek oslobodi patoloških, odnosno afektivnih elemenata u moralnom domenu.

U *Metafizici morala* Kant tu tezu razvija tvrdeći da se prirodni impulsi ponekad direktno suprotstavljaju dužnostima³:

[Čovek] mora prosuditi da je sposoban da se odupre [ovim silama] i da ih pokori ne nekad u budućnosti već odmah (u trenutku kada razmišlja o dužnosti): on mora prosuditi da *može* da učini ono što mu zakon bezuslovno govori da *treba* da učini. Sposobnost i promišljena odlučnost da se izdrži jak ali nepravedan protivnik je *snaga (fortitudo)* i, s obzirom na ono što se u *nama* sukobljava sa moralnom dispozicijom, jeste vrlina (*virtus, fortitudo moralis*). (Kant 1996c, 6:380)

3 Kant i u *Predavanjima iz etike* vrlinu dovodi u vezu sa postojanjem prepreka moralnom postupanju. Vid. Kant 1997, 27: 27.

Na ovom mestu se jasno vidi kako Kant shvata ulogu vrline. Ona, naime, predstavlja snagu u odupiranju sklonostima i ukoliko je ta snaga dovoljna, čovek će, uprkos konstantnom postojanju afektivnih elemenata u moralnom odlučivanju, ipak postupati i u skladu sa dužnošću i iz dužnosti. Premda bi moglo delovati da je takvo shvatanje vrline nalik onom iz druge *Kritike*, nije sasvim tako. Naime, u prethodno navedenom pasusu Kant je govorio o vrlini kao o sposobnosti čije je posedovanje neophodno za napredak ka postepenom oslobađanju od sklonosti. U *Metafizici moralna* vrlina je, kao što smo videli, mera snage karaktera da se u svakom pojedinačnom slučaju moralnog postupanja aktivno odupre sklonostima koje otežavaju postupanje u skladu s dužnošću i da se osigura da se učini ono što kategorički imperativ nalaže. Sličan stav se nalazi i u *Predavanjima iz etike*, gde Kant tvrdi sledeće:

Kada je reč o prirodnoj sklonosti, trebalo bi, ipak, primetiti da što se više borimo sa njom, utoliko više zaslužujemo pohvalu; stoga se vrlina više može pripisati nama nego anđelima, jer oni nemaju toliko prepreka kao mi (Kant 1997, 27: 292).

Kao što vidimo, mera uspešnog suprotstavljanja sklonostima za Kanta je mera vrline koju poseduju ljudska bića.⁴ Pa ipak, za potpuno razumevanje Kantovog shvatanja vrline, pored ovog, uslovno rečeno, negativnog određenja pojma vrline, potrebno je, ništa manje, uzeti u obzir i Kantovo pozitivno određenje prema kojem je vrlina karakterna čvrstina u „ispunjavanju sopstvenih dužnosti” (Kant 1996c, 6: 394).

Vrlina i dužnosti

U *Zasnivanju metafizike moralna* dužnost se definiše kao „nužnost jedne radnje iz poštovanja prema zakonu” (Kant 1996a, 4: 400). Dužnosti se dalje dele na savršene i nesavršene, dužnosti prema sebi i dužnosti prema drugima (Kant 1996a, 4: 421).⁵ U *Metafizici moralna* Kant daje nešto drugačiju podelu dužnosti:

Svakoju dužnosti odgovara *neko* pravo u smislu *dopuštenja* da se nešto učini; ali nije slučaj da svakoju dužnosti odgovara *nečije* pravo da nekog primora. Takve dužnosti se, specifično, zovu *dužnosti prava*. Slično tome, svakoj etičkoj obavezi odgovara pojam vrline, ali nisu sve etičke dužnosti samim tim dužnosti vrline. One dužnosti koje nisu toliko povezane sa određenom svrhom (materijom, predmetom izbora) koliko sa onim *što je formalno* u

4 Uporedi: Kant 1996c, 6: 405.

5 Detaljnije o ovoj podeli, kao i mestu koje centralni etički pojmovi imaju u Kantovom sistemu, vid., na primer, u Šoć 2021, gl. 5.

moralnom određenju volje (to jest, da radnja učinjena u skladu sa dužnošću mora takođe biti učinjena *iz dužnosti*) nisu dužnosti vrline. Samo *svrha koja je takođe dužnost* se može zvati dužnošću vrline (Kant 1996c, 6: 383).

Ovako shvaćene dužnosti vrline predstavljaju meru unutrašnjeg samooograničavanja koje je neophodno, kako Kant ubrzo posle navedenog pasusa ističe, zato što ljudi nisu sveta bića (Kant 1996c, *ibid.*). Vrlina igra integralnu ulogu u moralnom postupanju jer bi ljudska bića bez nje bila preslaba da se odupru uticaju sklonosti. Vrlina ima etičku dimenziju koja se ne javlja ni u odgovoru na pitanje šta je moralno, ni u odgovoru na pitanje šta nas pokreće na moralno delanje. Možemo biti veoma motivisani da postupimo moralno, pa da ipak to ne učinimo: možda su nas naše sklonosti odvukle na suprotnu stranu, možda smo pomislili da je u datim okolnostima moralan postupak nešto što bi bilo suviše teško učiniti. Kada se to desi, treba odgovoriti na pitanje zašto se to dogodilo, odnosno zbog čega, i pored ispravnog sagledavanja toga koji postupak je moralno ispravan, i pored postojanja motivacije da datu stvar učinimo, to ipak nismo učinili. Kantov odgovor je da je to slučaj zato što nismo posedovali vrlinu. (Kant 1996c, 6:380)

Kant izdvaja dve dužnosti vrline: sopstveno savršenstvo i sreću drugih (Kant 1996c, 6: 386). Te dužnosti kao da odgovaraju nesavršenim dužnostima o kojima Kant govori u *Zasnivanju metafizike morala*: „kao racionalno biće, nužno ćemo hteti da sve naše sposobnosti budu razvijene, jer nam one služe i date su nam za razne moguće svrhe” (Kant 1996a, 4: 423). Kako Kant u nastavku dodaje, nemoguće je hteti da princip po kojem nam nije stalo do tuđeg blagostanja ni do toga da ljudima pomognemo u nevolji postane opšti zakon.⁶ To što su te dužnosti nesavršene za Kanta naprosto znači da, iako ne postoji „unutrašnja nemogućnost” formulisanja maksima u skladu sa opštim prirodnim zakonom (kao u slučaju samoubistva ili laganja), ipak je nemoguće *hteti* univerzalnost maksime po kojoj svoje talente ne bismo razvijali, odnosno po kojoj ne bismo hteli da pomazemo drugima (Kant 1996a, 4: 424): za nesavršene dužnosti Kant kaže da su široke, premda na tom mestu ne elaborira šta pod time podrazumeva.

Podela dužnosti na uske i široke ima ključnu važnost za razumevanje dve dužnosti vrline o kojima Kant govori u *Metafizici morala*. Kako Kant ističe u naslovu sedmog poglavlja „Učenja o vrlini” (Kant 1996c, 6: 390), etičke dužnosti su dužnosti „široke obaveze” (za razliku od dužnosti prava koje imaju usku obavezu). Osnov te distinkcije leži u tome što se, smatra Kant, u pravu propisuju postupci, dok se u moralu propisuju samo maksime postupaka (Kant 1996c, 6: 389). To znači da postoji širok prostor za ispunjenje etičkih dužnosti (i specifično, dužnosti vrline) te da je izbor

6 Vid. Kant 1996a, 4: 423–424.

u načinu na koji će naši postupci biti u skladu sa moralnim zakonom na nama. Povezujući distinkciju „usko/široko” sa distinkcijom „savršeno/nesavršeno”, Kant ističe:

Što je šira dužnost, to je nesavršenija naša obaveza da postupimo na određen način; ipak, kako se maksimama kojima se saglašavamo sa širokom dužnošću (u dispoziciji) približavamo *uskoj* dužnosti (dužnosti prava), u toj meri je savršeniji naš vrli postupak (Kant 1996c, 6: 390).⁷

Kant o vrlini govori na dva načina: formalno i sadržinski. Određenje vrline kao snage karaktera je formalno, dok je određenje vrline pozivanjem na dužnosti vrline materijalno odnosno sadržinsko (Kant 1996c, 6: 395). U kakvom su tačno odnosu ta dva određenja? Kako bismo svako od njih mogli dovesti u vezu sa različitim vrlinama kao što su hrabrost, dostojanstvo, zahvalnost (o kojima Kant govori na više mesta u *Učenju o vrlini, Antropologiji* i drugim spisima)?

Kada Kant vrlinu definiše kao „snagu karaktera”,⁸ reč je o formalnom shvatanju vrline. Posedovanje tako shvaćene vrline čoveka čini sposobnim da dela moralno, uspešno prevazilazeći izazove prirodnih sklonosti. Sledeća ravan razmatranja vrline je materijalna; u njoj se nudi odgovor na pitanje koje dužnosti ima čovek koji poseduje formalno shvaćenu vrlinu. Kao što smo videli, postoje dve takve dužnosti – unapređenje sopstvenih talenata (dužnost prema sebi) i negovanje tuđe sreće (dužnost prema drugima). U Kantovom tekstu postoji i treća ravan razmatranja: ona koja se tiče konkretnih karakternih crta koje figurišu u pojedinačnim postupcima. Naime, kako se za Kanta vrlina tiče svrha koje sebi postavljamo, pošto postoji više različitih svrha, mora postojati i više vrlina (Kant 1996c, 6: 395).

Budući da za Kanta vrlina, po svemu sudeći, nije karakterna crta, kao što je u istoriji etike praktično uvek bilo sučaj, postavlja se pitanje šta je ona suštinski. Premda Kant ne daje konkretan odgovor na to pitanje, čini se da na ovom mestu možemo, držeći se njegovog shvatanja, primeniti pojam koji je postojao u Kantovo vreme, ali je postao prominentan deo etike u proteklih nekoliko decenija. Reč je, naime, o pojmu integriteta. Polazeći od Kantovog shvatanja vrline, izgleda da bi se moglo tvrditi da je vrlina za njega zapravo integritet: posedovanje vrline u Kantovom smislu bi se tako

7 Vid. takođe Sherman 1997, 331–332; Timmons 2021, 103–109.

8 Kant daje više sličnih određenja: „moralna snaga ljudskog bića” (Kant 1996c, 6: 405 i 6: 393), „duševna snaga” (6: 384), „snaga odlučnosti” (6: 390), „snaga u sprovođenju maksima” (6: 394), „samoograničavanje u skladu sa principom unutrašnje slobode” (6: 394). Premda postoje i druge interpretacije (Merritt 2018) prema kojima je vrlina za Kanta zapravo veština, iz navedenih pasusa je, čini se, jasno da je vrlina za njega pre svega odlika karaktera.

moglo izjednačiti sa posedovanjem integriteta u savremenom smislu.⁹ U narednom odeljku probaćemo da pokažemo kako, ako kantovsku vrlinu shvatimo kao integritet, njegovu etiku možemo učiniti relevantnom i za savremena razmatranja integriteta.

Vrlina kao integritet

Da bismo razumeli zašto je Kantovo implicitno shvatanje integriteta još uvek relevantno, pogledajmo neke od vodećih teorija integriteta, onako kako ih klasifikuju Koks, La Kaz i Levin (Cox, La Caze and Levine 2021). Prema jednoj grupi shvatanja, integritet se posmatra kao „samointegracija”, odnosno kao „integrisanje različitih strana ličnosti u harmoničnu, netaknutu celinu”. Tom stanovištu je bliska teorija „samokonstitucije”. Za tu teoriju je specifično to što se „integritet ne shvata toliko kao uslov izvrsnosti kojoj težimo, koliko kao preduslov da uopšte budemo delatnici” (Cox, La Caze and Levine 2021, gl. 3). Stavovi Kristin Korsgaard se u toj klasifikaciji svrstavaju u ovu drugu grupu stanovišta. Međutim, u sledećem citatu pomenuti autori sugerišu da je njeno shvatanje bolje tumačiti kao kombinaciju ta dva viđenja: „Svoje [neprikladne želje] moramo potisnuti kako bismo bili jedno, bili objedinjeni, bili celoviti... i osoba koja uspe u tome je dobra – ne zato što teži da bude dobra, nego zato što teži da bude objedinjena, da bude celovita” (Korsgaard 2009, 26). Integritet se ponekad razume i kao stvar očuvanja identiteta, odnosno „nepokolebljivo delanje u skladu sa svojim stavovima” (Cox, La Caze and Levine, gl. 2).

Zajedničko za ta gledišta je, primećuju Koks, La Kaz i Levin, to što se njihovi zastupnici usredsređuju na individualni aspekt integriteta, to jest na ono što se tiče samog moralnog delatnika, zanemarujući njegov društveni aspekt, koji se tiče delatnikovog odnosa prema drugim ljudima (Cox, La Caze and Levine, gl. 4). Još više upada u oči činjenica da su navedena shvatanja primarno psihološka, pa čak i metafizička, a tek sekundarno etička, dok je etička dimenzija integriteta kod Kanta u prvom planu.

Prema Kantovom implicitnom shvatanju, integritet podrazumeva istrajnost u postupanju i vernost osnovnim principima na kojima počiva njegova etika, kao što su delanje iz dužnosti, poštovanje moralnog zakona, autonomija i tretiranje drugih ljudi kao svrhe po sebi. Takvo, kantovsko shvatanje integriteta je obuhvatno jer kao relevantne uzima i unutrašnje

---

9 Ovom tezom ne tvrdimo da je integritet jedna od karakternih odnosno moralnih vrlina. Takva teza bi se mogla razviti polazeći od nekog etičkog stanovišta koje pripada etici vrline. O jednom takvom shvatanju, teoriji vrline Rozalind Hersthau, vid. više u Jovanović 2011.

principe delatnikovog postupanja i način na koji se on odnosi prema drugima; etička dimenzija je naglašena. Intuitivno gledano, svako adekvatno shvatanje integriteta bi, bar u određenoj meri, trebalo da sadrži obe pomenute komponente integriteta. Ali, to je važno i iz teorijskih razloga.

Jedan od gavnih izazova za shvatanje integriteta tiče se pitanja da li postoje slučajevi u kojima se može reći da je neka osoba imala integritet, ali da njeno postupanje nije bilo moralno. Iako se u određenim shvatanjima integriteta eksplicitno naglašava moralna komponenta integriteta,¹⁰ ako je objašnjenje koje se pritom daje suviše apstraktno ili formalno, otvara se mogućnost da to shvatanje bude u skladu sa različitim problematičnim stavovima o tome šta je moralno, što je intuitivno neprihvatljivo budući da pojam integriteta ima pozitivnu vrednosnu konotaciju.

Za razliku od vrednosno neutralnih stanovišta koja su izložena ovoj kritici, Kantovo obuhvatno shvatanje integriteta ima nedvosmisleno pozitivnu vrednosnu polarnost i vrlo određenu sadržinsku komponentu. Ta komponenta se ogleda u njegovom učenju o dužnostima vrline: dužnosti samousavršavanja i dužnosti unapređenja tuđe sreće. Takvo shvatanje odnosa vrline i dužnosti utemeljeno je u Kantovoj formulaciji kategoričkog imperativa, prema kojoj treba „delati tako da čoveštvo kako u sebi, tako i u drugima posmatramo uvek i kao cilj, a nikada samo kao sredstvo” (Kant 1996a, 4: 429). Pa ipak, tek kada formalne elemente Kantovog shvatanja dovedemo u vezu sa sadržinskim, Kantovo implicitno shvatanje integriteta dobija pravu eksplanatornu snagu.

To je zato što tri elementa svakog adekvatnog shvatanja integriteta – obuhvatnost, vrednosni karakter i sadržinska komponenta – kod Kanta padaju ujedno. Da bi nam se mogao pripisati integritet, nije dovoljno biti dosledan sebi ili svojim principima i nepokolebljiv u odnosu prema drugima već postupci, motivi i moralna načela moraju biti jasno vrednosno određeni. Negovanje sopstvenih talenata, kao i unapređenje tuđe sreće, u čemu ni sebe ni druge nećemo tretirati kao puka sredstva, onemogućava bilo kakvu fanatičnost ili doslednost nemoralnim principima koje bi neko mogao smatrati moralno ispravnim. Nezavisno od toga kako bi se takvo shvatanje integriteta moglo kritikovati, ono, kao što vidimo, može doprineti savremenim debatama.

Pa ipak, izgleda da se neki, a možda i mnogi autori ne bi složili sa glavnim tezama iznetim u ovom radu. Štaviše, čini se da je među interpretatorima prisutan, pa čak i dominantan stav da se ne može plauzibilno govoriti o Kantovom shvatanju integriteta budući da on relativno malo pažnje posvećuje vrlini i karakteru:

---

10 Vid., na primer, McFall 1987.

Jedna značajna i uticajna linija argumentacije, koju je prvo razvio Bernard Vilijams, nastoji da pokaže da određene morane teorije ne uzimaju dovoljno u obzir integritet moralnih delatnika. (Vid. Williams 1973 & 1981.) Ovo je postao značajan tip kritike modernih moranih teorija. (Vid., na primer, Scheffler 1993 i Lomasky 1987.) Moderne moralne teorije, čiji su najprominentniji predstavnici utilitarizam i kantovska moralna teorija, ne bave se direktno vrlinom i karakterom. Umesto toga, one se primarno bave opisom moralno ispravnog postupka. (Cox, La Caze i Levine 2021, gl. 8)

Na jednom mestu Vilijams o tome tvrdi sledeće:

Jednom kada razmislimo o tome šta podrazumeva posedovanje karaktera, možemo videti da to što Kantovci izostavljaju karakter predstavlja uslov njihovog krajnjeg insistiranja na zahtevima nepristrasne moralnosti, a to je i razlog iz kog je njihovo objašnjenje individue neadekvatno (Williams 1981, 14).

Stav da se Kantu ne može pripisati nikakvo, pa čak ni implicitno shvatanje integriteta, čini se, počiva na dve pretpostavke. Prema prvoj, pojam moranog integriteta podrazumeva određeno shvatanje karaktera.¹¹ Prema drugoj, Kant u svojoj etici ne pridaje odgovarajući značaj karakteru. Dok je prva pretpostavka nesumnjivo ispravna, druga je očigledno pogrešna. Karakter je za Kanta relevantan, i kada je reč o moralnoj motivaciji, i kada je reč o pojmu čoveštva (koji ima središnji značaj u jednoj od formulacija kategoričkog imperativa). Povrh toga, vrlina predstavlja značajan faktor u opisu moralnih delatnika jer, osim samog postupka (koji mora biti u skladu s dužnošću) i motivacije moralnog delatnika (koji treba da postupa motivisan samom dužnošću odnosno poštovanjem prema zakonu), mora postojati nešto što će delatniku dati snagu da se suprotstavi sklonostima koje ga mogu odvući na suprotnu stranu. U tom smislu, druga pretpostavka Kantovih kritičara je pogrešna, a utoliko i njihova kritika Kanta.

Mada neki autori, kao što su Barbara Herman i Hening Jensen (Herman 1983/1993, Jensen 1989), Kanta brane od kritičara kao što je Vilijams, oni nedovoljno ističu da je način na koji Kant shvata vrlinu i mesto koje joj daje ključni za odbranu i od kritike da u njegovoj etici nema mesta za razmatranje karaktera i integriteta. Rasprava između onih koji (poput Vilijamsa) kritikuju Kanta i onih koji ga brane (kao što to čine Herman i Jensen) tiče se pitanja da li su za Kanta postupci iz dužnosti motivisani emocijama ponekad preferabilniji od postupaka koji su motivisani isključivo poštovanjem zakona (kao što tvrde Herman i Jensen) ili to nikada

11 Hening Jensen, na primer, govoreći o Vilijamsovoj kritici, sugeriše da: „Bernard Vilijams [...] tvrdi da je to što Kant preferira [postupke učinjene iz dužnosti u odnosu na postupke učinjene iz motiva kao što su ljubav ili saosećanje] dokaz da odbacuje lične aspekte moralne reakcije, kao i ulogu integriteta”. (Jensen 1993, 193)

nije slučaj (tu tezu zastupa Vilijams i na osnovu nje kritikuje Kanta). Oni pokušavaju da pokažu da kod Kanta ima mesta za etička razmatranja koja se tiču karaktera, ali ne uzimaju u obzir ključnu ulogu koju u opisu moralnog delatnika igra Kantovo shvatanje vrline i njegovo implicitno shvatanje integriteta.

Zaključak

U ovom radu cilj nam je bio da osvetlimo i međusobno povežemo Kantove teze o vrlini koje on iznosi u svojoj *Metafizici morala*. Vodeći se Kantovim tekstom, akcenat smo stavili, s jedne strane, na odnos vrline i sklonosti, a sa druge, na odnos vrline i dužnosti. Tvrdili smo da pojmu vrline, kako je Kant shvata, odgovara savremeni pojam moralnog integriteta i nastojali da pokažemo da njegovo implicitno shvatanje integriteta može parirati nekim današnjim shvatanjima.

Shvatanje integriteta koje se može iščitati iz Kantovog teksta, čak i u nerazvijenoj i implicitnoj formi, ima inherentne prednosti u odnosu na danas prominentna shvatanja, i to zahvaljujući svojoj (1) obuhvatnosti, (2) vrednosnom karakteru i (3) sadržajnosti. Zahvaljujući tim odlikama, ono može da odgovori na pitanje kako objasniti slučajeve u kojima se odgovarajućim subjektima pripisuje integritet iako im se ne može pripisati moralnost.

Kantovo shvatanje je obuhvatno: ono se podjednako tiče unutrašnje (individualne) i spoljašnje (društvene) strane ljudske moralnosti. Ono je, štaviše, obuhvatno i na drugi način: vrlina je, za Kanta, neka vrsta moralne čvrstine, to jest vernosti moralu (pozitivna teza), ali i sposobnost odupiranja patološkim sklonostima (negativna teza). Ako vrlinu shvatimo kao integritet, Kantovo implicitno shvatanje integriteta teško da može biti vrednosno neutralno (bar ako vrlinu ne shvatimo kao veštinu, što retko ko čini).¹² Sadržajnost Kantovog stanovišta ogleda se u njegovom učenju o dužnostima vrline. Pomalo paradoksalno, s obzirom na njegovu kritiku sadržinskih etika,¹³ Kant ovde insistira na konkretnim svrhama i vrednostima kao što su samousavršavanje i sreća drugih ljudi.

Za razliku od nekih shvatanja koja smo pominjali, Kantovo implicitno shvatanje integriteta je sasvim na liniji leksičkih određenja tog pojma. Tako, na primer, ako pogledamo *American Heritage*, videćemo da se integritet na prvom mestu definiše kao „nepokolebljivo sleđenje striktnog moralnog ili etičkog kodeksa”, dok se u *Meriam-Vebster-u*, slično, integri-

12 Vid., na primer, Merritt 2018.

13 Osnov za tu kritiku možemo videti, na primer, u: Kant 1996a, 4: 390.

tet određuje kao „čvrsto pridržavanje kodeksa prevashodno moralnih ili umetničkih vrednosti”.

Postoji nekoliko razloga da Kantovo shvatanje vrline razumemo kao deo jezgra njegove etike. Osim toga što za to nalazimo tekstualno potkrepljenje u „Učenju o vrlini”, takav pristup nam omogućava da Kanta odbranimo od kritičara koji tvrde da je njegova etika suviše apstraktna i formalistička.¹⁴ Drugo, on nam omogućava da Kantovu etiku posmatramo kao danas relevantnu onako kako se obično ne čini. Treće, kada osvetlimo mesto vrline (odnosno integriteta) u Kantovoj etici, moći ćemo bolje da razumemo različite implikacije Kantovih stavova u etici i da, u krajnjoj liniji, bolje sagledamo u kakvoj je vezi Kantovo shvatanje morala i moralnih delatnika sa drugim aspektima njegovog sistema, kao što su, na primer, religija, politika¹⁵, umetnost i istorija.

Literatura

- Cox, Damian, La Caze, Marguerite, Levine, Michael (2021). Integrity. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Guyer, Paul (2011). Kantian Perfectionism. In: Lawrence Jost, Julian Wuerth. *Perfecting Virtue: New Essays on Kantian Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 194–214.
- Hegel, G. W. F. (2008). *Outlines of the Philosophy of Right*, prev. T. M. Knox. Oxford: Oxford University Press.
- Herman, Barbara (1993). *The Practice of Moral Judgment*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Herman, Barbara (1983). Integrity and Impartiality. *Monist* 66: 233–250. (Ovde navedeno prema: Herman 1993, gl. 2).
- Jensen, Henning (1989). Kant and Moral Integrity. *Philosophical Studies* 57: 193–205.
- Jovanović, Monika (2011). Vrlina i *eudaimonia* u filozofiji morala Rozalind Hersthaus. *Theoria*, Beograd 54: 37-50.
- Jovanović, Monika (2019). *Prima facie* dužnosti i struktura etičkog objašnjenja. *Theoria*, Beograd 62: 53-64.
- Kant, Immanuel (1996a). Groundwork of the Metaphysics of Morals. In: Immanuel Kant, *Practical Philosophy*, prev. i ur. Mary J. Gregor. Cambridge: Cambridge University Press, 37–108.
- Kant, Immanuel (1996b). Critique of Practical Reason. In: *Practical Philosophy*, 133–272.

14 Pomenuli smo Bernarda Vilijamsa kao jednog od najpoznatijih savremenih kritičara, ali ta kritika tipski seže bar do Hegela. Vid., na primer, Hegel 2008, §135.

15 Veza između etike i politike posebno je relevantna za Kantovo razmatranje osnova na kojima treba da počiva građansko društvo, i, još konkretnije, za njegovo razmatranje pitanja odnosa suverena i građana. O ovoj temi vid., na primer, Šoć 2013.

- Kant, Immanuel (1996c). The Metaphysics of Morals. In: *Practical Philosophy*, 353–604.
- Kant, Immanuel (1997). *Lectures on Ethics*, ed. Peter Heath, J. B. Schneewind. Cambridge: Cambridge University Press.
- Korsgaard, Christine M. (2009). *Self-Constitution: Agency, Identity, and Integrity*. Oxford: Oxford University Press.
- McFall, Lynne (1987). Integrity. *Ethics* 98: 5–20.
- Merritt, Melissa (2018). *Kant on Reflection and Virtue*. Oxford: Oxford University Press.
- Sherman, Nancy (1997). *Making a Necessity of Virtue: Aristotle and Kant on Virtue*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šoć, Andrija (2013). Kant i legitimnost pobune protiv suverena. *Theoria*, Beograd 56: 63-77.
- Šoć, Andrija (2021). *Transcendentalni idealizam*. Beograd: Clio.
- Timmons, Mark (2021). *Kant's Doctrine of Virtue*. Oxford: Oxford University Press.
- Williams, Bernard (1981). *Moral Luck: Philosophical Papers 1973–1980*. Cambridge: Cambridge University Press.

Monika Jovanović
Andrija Šoć

Virtue and Integrity in Kant's Ethics

Summary: Our goal in this paper is to shed light on and elaborate upon the connections between Kant's theses on virtue, which he discusses in his *Metaphysics of Morals*. Leaning on Kant's text, we will focus on the relation between virtue and inclination, and the relation between virtue and duty. We will claim that the concept of virtue, as viewed by Kant, corresponds to the contemporary concept of moral integrity, and we will attempt to show that Kant's implicit view on integrity can rival some of today's views.

Keywords: Kant, virtue, inclination, duty, integrity